

## Атырау облысының тарихи өңірлері

**«Таскран» шекара мұнарасы** -Қазақстанның Атырау облысы, Исатай ауданындағы Аққыстау ауылынан оңтүстік-батысқа қарай бір шақырым жерде таңқаларлық нысан - туристік қызығушылық тудыратын тарихи және мәдени ескерткіштер тізіміне енген Таскран шекара мұнарасы. Мұнара ХІХ ғасырдан басталады және қала құрылысы мен сәулет ескерткіші мәртебесіне ие.

Бүгін бұл көрнекті орынға жүздеген шетелдік туристер мен республика азаматтары келді.

Таскран Атырау Астрахань тас жолының жанында орналасқан және жергілікті ландшафттың маңызды элементі болып табылады. Оның негізінде төртбұрыш, жоспарланған квадрат, кесілген пирамидаға айналады. Жоғарғы жағында ағаштан жасалған тірек бар. Мұнараның көп бөлігі балшық кірпіштен, ал жоғарғы бөлігі қамыс пен саздан жасалған. Құрылыс нысанды кесенеге ұқсайды. Мұнараның биіктігі: 10,5 метр. Бұл көшпелі қазақтардың шекаралары мен казак әскерінің жерлерінің арасындағы өзіндік шекара белгісі болды деп есептеледі.



**Иманқара үңгірі**- Иманқара үңгірі Атырау облысының шығысындағы Иманқара тауының батыс беткейінде, Ақтөбе облысының шекарасынан алыс емес, ауысымдық лагерьге апаратын жағадан 4 шақырым жерде, Мұнайлы Мола битумды кен орнынан алыс емес жерде орналасқан. Шөгінді тау жыныстарында ойпатталған үңгір үлкен баспана сияқты көрінбейді. Үңгір таудың тереңдігінде аздап көлбеу кесіліп, үңгірдің негізгі магистралы шамамен 10 метрге созылады, содан кейін үңгірлердің негізгі магистральдары оң және сол жақ жеңдерге бөлінеді.

Оң жақ жең шамамен 7 - 8 метрге созылады, сонымен қатар 1,5 x 1 метрлік

кішкентай бұтақ бар. Сол жақ гильзаның ұзындығы 10 - 12 метрге ұзартылған, сонымен қатар сол жақ жеңде солға қарай кішкентай бұтақ бар, кіші бөлме 2 x 1,5 метр. Төбенің биіктігі шамамен 2 метр, мүмкін одан жоғары жерлерде. Үңгірдің қабырғаларында үңгірдің өзінде кесілген кесу құралдарының іздері айқын көрінеді, сонымен бірге қабырғалардағы билениттердің ойықтары қалды. Сіз үңгірге тек еңкейіп кіре аласыз, бірақ ішіңіз толық өсіп, еркін жүре аласыз. Кейде үңгір - Нобель үңгірі деп аталады.

Бұл швед кәсіпкерінің 1911 жылы Ембі мұнай кеніштерін игеруге концессия сатып алғаны белгілі. Ол бұл жерлерден май іздеді. Үңгірден алыс емес, тіпті сол кездегі кішкене қондырғының қаңқасы да сақталған. Үңгір қандай мақсатпен асфальтты жыныстармен кесілді, әрине, біз ешқашан білмейміз, бірақ өзіңіз көріп отырғаныңыздай, ол табиғи қойма-тоңазытқыш және бұрғылаушылар демалатын орын ретінде пайдаланылды. Жазда нағыз жылу болады. Үңгірдің ішкі конфигурациясы олардың тауға тереңірек баруға ұмтылмағандығын білдіреді. Бұл швед кәсіпкерінің 1911 жылы Ембі мұнай кеніштерін игеруге концессия сатып алғаны белгілі. Ол бұл жерлерден май іздеді. Үңгірден алыс емес, тіпті сол кездегі кішкене қондырғының қаңқасы да сақталған. Үңгір қандай мақсатпен асфальтты жыныстармен кесілді, әрине, біз ешқашан білмейміз, бірақ өзіңіз көріп отырғаныңыздай, ол табиғи қойма-тоңазытқыш және бұрғылаушылар демалатын орын ретінде пайдаланылды. Жазда нағыз жылу болады. Үңгірдің ішкі конфигурациясы олардың тауға тереңірек баруға ұмтылмағандығын білдіреді.



**Алтын қорымы** - Атырау облысының Махамбет ауданында Ортақшыл ауылынан шығысқа қарай 4 шақырым жерде, кішігірім төбенің басында «Алтын» ежелгі бекінісі орналасқан. Бұл қорым жергілікті маңызы бар қасиетті орындар тізіміне

енгізілді. Некрополь XIX ғасырдың басында құрылған. Жалпы, бұл Каспийдің солтүстік жағалауындағы ең ірі діни-мемориалдық кешен. Аңыз бойынша, қорым осында жерленген әйелге қойылған. Көрнекті 200-ге жуық ғимарат бар. Мазарлар мұнда кең таралған дымқыл кірпіш үйлердің үлгісіне салынған. Күмбездер шаңырақ киіз үйлеріне ұқсас. Қабірлердің пішіні мен мөлшері аймақта сирек кездеседі. «Олар XIX ғасырдың ортасында салынған қабірлер Маңғыстаудың қабірлеріне ұқсас дейді. Кейбір ою-өрнектер мен эпиграфияда Еділ татарларын жерлеу дәстүрі байқалады. Олар сонымен бірге өңделмеген тас тіректер бар дейді. Некропольді алғаш рет 1988 жылы «Казпроектреставрация» институтының мамандары зерттеп, 1990 жылы оны мемлекеттік қорғауға алды. Тарих ғылымдарының докторы, профессор С.Е.Ажигали «Көшпенділер сәулеті» деген атпен «Алтын» зираты туралы кітап жазды.

Кітапта ол Беріш-Себек кланының екі қорғаны бар - «Алтын» және «Катын» деп жазды, олар екі қарындастың атымен аталған. Бір отбасындағы 9 қыздың ең үлкені - Алтын, ал ұлын күткен ең кіші әкесі - «Катын» (ырымшылдықтан шыққан). Қарақшылардың қолынан қаза тапқан Алтынның жерленген жеріне оның есімі берілген. Біріншісінен 25 шақырым жердегі екінші жерлеу әлі табылған жоқ. Ғалым 1942 жылы Бас штабтың Сарытоғай ауылынан солтүстік-батысқа қарай 45 км жерде жарияланған картасында «Катын» қорымы көрсетілген деп жазады. Мүмкін бұл кіші сіңлісі Алтынның жерленген жері.



**Ақмешіт қорымы** - Нысан Атырау облысының Жылыой ауданындағы Ақкиізтоғай ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 28 шақырым жерде орналасқан.

Бұл - ағартушы, сәулетші, дін қызметкері Бекет Мырзағұлұлының туып өскен жері (өмір сүрген жылдары 1750-1813). Ол өзінің жеке тұлғаға деген ерекше көзқарасын алды. 1771-1774 жылдары Бекет жерасты мешітін салып, ағартушылық, рухани және емдік жұмыстармен айналысып, балаларға сабақ берді. Мұнда діни қызметкердің әкесі, анасы және ағасы жерленген.



**Ушқан ата қорымы**-Ол Атырау облысы, Жылыой ауданы, Құлсары қаласынан 50 шақырым жерде орналасқан. Қорым бұл жерді қасиетті Ушқан ата құрметіне алды. Аңыз бойынша, ғалым және дінтанушы Ушқан ата өзінің туыстарын өлтірген қылмыскерлерге қарсы жорық кезінде қайтыс болған. Некрополисте 200-ден астам бейіт бар. Бұл атау сол жерде жерленген Ушқан ата есімімен байланысты. Тағы бір нұсқасы бойынша, бұл атау «үш аққан» немесе «үш ққан» сөздерінен тұрады және 18 ғасырдағы қазақтар мен қалмақтардың сауда партиялары арасындағы қанды шайқастармен байланысты. Қорым Алтын Орда кезінде пайда болған, шамамен 2 мың қорым бар. Ортағасырлық қабірлер нашар сақталған, ал кейінірек олар бастапқы пішінін сақтаған. Таңбаларға сүйенсек, мұнда Адай, Кете, Шекті және басқа кландардың өкілдері жерленген. Бүгін бұл жерге жергілікті тұрғындар, сонымен қатар басқа аудандардан қонақтар келеді.



**Үлкен ананың қабірі (кешен)** - Ол Қызылқоға ауданы Сағыз ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 6 км жерде орналасқан. Ол 18-19 ғасырда салынған. Аңыз бойынша, кешеннің негізін қалаушы (эпоним) Үлкен ана деген әйел болған. Оның қабірі кешеннің батыс бөлігінде бағанамен және алаумен белгіленген. Басында қызыл күйдірілген кірпіштің кесенесі болса керек, бүгінде оның іздері қалды. Зират кешені ақ тастан жасалған ескерткіштер мен күмбездерден тұрады.

Төбесі күмбез түрінде жасалған. XIX ғасырдың екінші жартысына таман өрілген қызыл кірпіштің шығыңқы жағы бар сирек кездесетін қабірлер бар. Зираттар бір-бірінен пішіні мен сыртқы көрінісі бойынша ерекшеленеді, олардың көпшілігінде әйелдік икиги мен кебис бейнеленген. Бұл кешенде негізінен Адай және Кете руларынан адамдар жерленген.



**Тас керуен-сарайы** -Тас керуен-сарайы. Ол Мақат ауылынан 38 км қашықтықта, Сағыз өзенінің сол жағалауында, Ноғай жолының бойында, Алтын Орда кезінде Сарайшық пен Үргенч қалаларын Үстірт тауымен жалғайтын. Керуен-сарай сауда керуендеріне және саяхатшыларға қонақ үй қызметін атқарды. 55х55 метрлік кешен өртенген кірпіштен салынған, оның орталық бөлігінде қонақүй, асхана, монша болған. Бұрыш бөліктерінде керуендер үшін маяк ретінде қызмет ететін мұнаралар орнатылды.



**Ежелгі Қорғанша қаласы-** Қызылқоға ауданы Қаракөл ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 15 км жерде орналасқан. Ол туралы көптеген аңыздар мен аңыздар бар. Төбенің өлшемі - 375x375 м, сыртқы бекіністің биіктігі - 3 метр, ол шикі кірпіштен салынған. 2006-2007 жылдары Марат КАСЕНОВ жетекшілігімен ASU археологтары тобы жұмыс жасады. Олар қаланың XV-XVI ғасырларда салынғанын анықтады. Бұл туралы жазбаша дереккөздерде айтылмаған - мүмкін ежелгі уақытта оны басқаша атаған.

Негізгі дерек көзі өлеңдер, аңыздар мен аңыздар болып қала береді. Аңыз бойынша, Асан Қайғы Еділден көшіп барғанда, ол бірнеше жүз адаммен бірге 10 жыл тұрды. Бұл туралы Мұрат МОНКЕЮЛАНЫҢ «Үш қиян» өлеңінде айтылған. Ал Шинияз ШАНАЙҰЛЫ өз еңбектерінде Қорғаншаны Нұрәлі хан салған деп айтады. Шексіз соғыстар кезінде, қала төбесіндегі биік қабырғалар мен арықта

оны өшпес қамалға айналдырды.



**Қайнар діни-тұрмыстық кешені**-Құлсары қаласынан оңтүстік-шығысқа қарай 196 км жерде, Ақтөбе және Маңғыстау облыстарымен шектеседі. Оның құрамына екі қабір, мешіт-медресе, 35 сағанатам (қабірге салынған үй), 75 тас (Гойтас), 350 қабір тастар кіреді. Орналасуы - үлкен және кең қуыс, сондықтан кешенді оның айналасындағы биік шоқылардан көруге болады. Зерттеулерге сәйкес әйгілі Досжан ишан (Досеке) мешіті (1812-1896) бір уақытта медресе салған. Оның биіктігі күмбезбен бірге ол 4 метр, қабырғаның қалыңдығы жарты метрге жуық болды. Уақыт өте келе күмбездер құлады. Залдың ортасында қуатты баған тұр, оның аркалары төрт бағытта қалады, ал бағанның өзі ғимараттың негізгі тірегі болып табылады.





**Жолайшағылдың құм қабірі**-Қызылқоға ауданы, Қарабау ауылынан солтүстік-шығысқа қарай 3 км жерде орналасқан. Құм қабірлері - сирек кездесетін ескерткіштер, олар Батыс Қазақстанда ғана кездеседі. Көлемі - 300х200 метр, биіктігі 3-5 метр. 2006 жылы ASU археологиялық экспедициясы сарматтар заманынан бері алтыннан, асыл тастардан, темірден, балшықтан жасалған заттарды, сондай-ақ Алтын ханшайымның жоспарланбаған қабірін тапты.



**Қарашүңгіл қабірі** - Ол Жылыой ауданының Аққұдық ауылынан солтүстікке қарай 12 км жерде Қарашүңгіл тұзды батпағында орналасқан. XVIII-XIX ғасырларда салынған. Бір аңыз бойынша, бұл жерге Кара Жигит пен Шунгилдің қыздары қойылған. Кешеннің оңтүстік бөлігінде Қара Бабаның бейіті орналасқан. Қарашүңгілдегі бір камералы кесенелердің көпшілігі шикі кірпіштен салынған және киіз үй формасына ие. Бүгін олардың бәрі жойылды. Мазар кешенінің көлемі - 20 га, мыңға жуық ескерткіштер бар. Маңғыстау облысы мен Үстіртте қыдырып жүрген Адай, Шекті, Кете, Шеркеш, Есентемір кландарының өкілдері жерленді. Батыс бөлігінде түнейтін қонақтарға арналған бөлме бар.



**Жұбан қабірі** - Құлсары қаласынан солтүстікке қарай 90 км биік төбеде орналасқан XIX ғасырға жатады. Бұл төртбұрышты құрылым, күмбездің биіктігі 9 метр. Ғимараттың сырты мен ішкі жағы кальцит және қабықша жыныстарының өрнектерімен безендірілген. Бай Жұбанның бейітінің ішінде және тағы бес қабір. Кейбір зерттеушілер Джубанның қабірін 1895 немесе 1898 жылы Нугман атты шебері салған деп жазады. Бірақ құрылысшы қабырғасындағы жазбаға сәйкес олардың аты Чанен болатын БЕКБАЙҰЛЫ. Қалай болғанда да, бұл үлкен қабір кешенін тек үлкен қорымдар салуға болатын еді. Ақпарат сақталған: Жұбанның қабіріне 20 мың рубль, 10 жылқы, 122 қошқар, бір фунт шай, 15 фунт қант қажет болды.



**Махамбет Өтемісұлы кесенесі** -XIX ғасырдағы қазақтың ұлы ақыны, көтерілісші және ашытушы Махамбет Өтемісовтің жерленген жері Атырау облысының Индер ауданында, Индербор ауылынан оңтүстік-шығысқа қарай 40 км жерде орналасқан. Ақынның қабірі мәдени ескерткіш болып табылады және 1846 жылдан басталады, басында үлкен қабір тасымен жабылған үлкен сегіз бұрышты саркофаг болды, 1995 жылы толық қалпына келтіру жүргізіліп, ақынның соңғы тыныштық орнында әдемі ақ тасты кесене тұрғызылды. Сол уақыттан бері ақынның қабірі тек киелі орын ғана емес, сонымен қатар сәулет ескерткіші.

Ұлы ақын Махамбет Өтемісовтің жерленген жерін алдымен Гурьев ақыны Берхайыр Аманшин 50-жылдары зерттеген. XX ғасыр 1980 жылы Махамбет Өтемісовтің жерленген жерін Қазақ КСР Мәдениет министрінің Орал экспедициясы қарады. 1995 жылы оның қабіріне кесене салу арқылы Махамбет Өтемісовті еске алу туралы шешім қабылданды. Негізі ежелгі шығыс архитектурасын сәндейтін жоба болды. Зәулім ғимарат - бұл үлкен күмбез тәрізді және әшекейленген көп қабатты мұнара жалған рельефтер. Дизайн өзі бетоннан жасалған, бірақ сыртқы және ішкі безендіруде ақ-қарлы қабық жынысы қолданылған. Сыртқы шеңбердің диаметрі - 7,6 м; ішкі 6,2 м. құрылыс биіктігі - 6,4 м, күмбездің биіктігі - 1,8 м, күмбездің сыртқы диаметрі - 5.2 м, жалпы биіктігі - 12.2 м, кіреберістің биіктігі - 1 м, тығыздығы - 0,5 м. Кесенеде ою-өрнектермен безендірілген классикалық арка орнатылған. Жалпы, бүкіл шығарма бізге алыс далада ұлы ақынның жанды дауысын естіген кездегідей көрінеді.

Махамбет Өтемісов - керемет және әйгілі ақын, бірнеше тілдерді білетін, исламды терең түсінетін діндар адам, Букеев ордасында сол кездегі көрнекті тұлғалардың

бірі болған. Махамбет 1803 жылы дүниеге келген, медресені бітірген соң оқуын Орынборда жалғастырған. Осыдан кейін ол бес жылдан астам Букеев ордасының ханы Жәңгірдің мұрагеріне тәлімгер болды. Толық молшылықта өмір сүрген Махамбет айналасында болып жатқан әділетсіздікке және патша әкімшілігінің қазақтардың тікелей қысымына шыдай алмады. 1829 жылы Махамбет Өтемісов қазақ даласында кенеттен басталған көтеріліске белсене қатысты, көтерілісті басқаннан кейін ақын екі жыл бойы Калмыков бекінісіне қамалды. 1831 жылы Махамбет қашып құтылып, Исатай Тайманов бастаған тағы бір үлкен бүліктің рухани шабытшысы болды. 1836-1837 жылдары ол Исатаймен бірге патша әкімшілігі мен хан Жәңгірден қысымшылықпен күресуге шыққан көтерілісшілер топтарын басқарды. Ақбұлақ өзенінің маңындағы шайқаста оларға қосылғандар жеңіліске ұшырайды, ал Исатай Тайманов қайтыс болады, Махамбет Өтемісов қашып кетеді де, оңтүстікке қарай жүгіреді, онда ол бірнеше жыл бойына жасырынып жүр. 1846 жылы 20 қазанда қазақ ақыны Махамбет Өтемісов жаулары жіберген қастандықтар арқылы опасыздықпен өлтірілді. Ақын шығармашылығындағы басты орын әрдайым 1836-1837 жылдардағы көтерілісті алып келді, оның әндерінде күрестің барлық драмаларын сезінуге болады, қарапайым адамдардың әділетсіздігіне, ерлігі мен еркіндігіне наразылық білдіруге болады, өлеңдерінде ол қазақ даласының қарапайым адамдарының ұмтылыстары мен қажеттіліктерін білдірді. Ақын, батыр, азаттықты сүйетін және отты жауынгер - Махамбет Өтемісов қазақ халқының тарихында мәңгі орын алады.



**Ежелгі Сарайшық қаласы** -Ежелгі Сарайшық қалашығы (Сарайшық) - Қазақстанның ең қызықты жерлерінің бірі. Алтын Орданың бұрынғы орталықтарының бірі туралы көп жазылғанымен, бұл тақырып әрқашан өзекті болып қала береді, өйткені Сарайшықтың келбеті жыл сайын өзгеріп отырады. Ежелгі қаласы бар Жайық өзенінің арнасы үнемі өзгеріп отырады және жыл

сайын Сарайшықты жер бетінен толығымен тазарту қаупі бар деп көпшілік естіді. Биыл, ақырында, жағалау сызығын нығайту және ежелгі қаладан, мүмкін Атырау облысының басты туристік орындарын құру жұмыстары басталды.

1. Атырау қаласынан Сарайшық кентіне баратын жол өте оңай - солтүстікке қарай шамамен 50 км жерде Махамбет аймағындағы Сарайшық ауылына өте жақсы жол, мұнда жергілікті тұрғындар сізге айтып береді (болашақта, әрине, ауылдағы белгілерде мұражай мен елді мекенге белгілерді көргім келеді). Әдетте келушілер алдымен мұражай кешеніне, содан кейін ежелгі қонысқа барады, бірақ біз бірден археологиялық орынға келіп, керісінше жасаймыз.

Жошының ұлы - Бату хан. Кез-келген дереккөзде негізі қаланған нақты жыл жоқ, бірақ жиналған халық аңыздарына сәйкес саяхатшылар Сарайшық Сарайға еліктеп салынған, қыпшақ хандары тек жазда, 3-4 ай болған деп жазады. Ол Сарайдан кіші болғандықтан, ол Сарайшық деген кіші атау алды. 14 ғасырда қала жазбаша дерек көздерімен танымал болды. Араб саяхатшысы және көпес Ибн Батутта қалаға 1334 жылы барып, өзінің кітабында хан сарайларының әсемдігі, көптеген мешіттер мен қонақ үйлер, технологияны қолдану - сумен жабдықтау және канализация туралы айтып берді. 1335 жылы қалада флоренциялық Франческо Пеголетти туралы айтылады

Бұл қала Еуропадан Азияға сауда сапарларын сипаттайтын уақытта құрылған. Алтын Орданы Тамерлан жеңгеннен кейін (Сарайшық қаласы 1395 жылы құлады) Жайықтың жағалары Ноғайлармен реттеліп, Сарайшық XV ғасырда қалпына келтіріліп, Ноғай Ордасының, содан кейін Қазақ хандығының астанасы болды.

